सिद्धार्थं आह ।

"विवर्जिताः सर्पशिरो यथा बुधै-
र्विगर्हिता मीढ़घटा यथाशुचिः ।
विनाशकाः सर्व्वशुभस्य छन्दक
ज्ञात्वा हि कामान्न विजायते रतिः ॥"
छन्दक मया यानि दुःखशतामर्षिता पूर्व्व-
जन्मान्तरे ।
बन्धनाबन्धनास्ताड़नास्तर्ज्जनाः कामहेतो-
र्मया नो च निर्व्विदभूत् ॥
संस्कृतमागतं प्रमदवमतस्य
मोहाकुलं इन्द्रिजालावृतम् ।
अस्वभूतं पुरा बालसंज्ञा-
मत्ताकारका वेदनावीतिहत्ता इमे ॥
धर्म्माश्रागतः सम्भूता चलचपला-
नित्यमेघैः समा विद्युद्भिः सदृशाः ।
ओसबिन्दूपमा रिक्ततुच्छा असाराः
अनात्मा च शून्यस्वभावा इमे सर्व्वशः ॥
अयमहमभिवत्य नावामिमामागतोऽवतीर्य्य
संसार ओघैरहं तारयिष्येऽनन्तं जगत् ।
शोकसंसारकान्ताररोषोर्म्मिरागग्रहा-
धाकुले वैराकुले दुस्तरे एव चित्तं मम ॥
तदात्मनोत्तीर्य्य इदं भवार्णवं
सवैरदृष्टिग्रहक्लेशराक्षसम् ।
स्वयं तरित्वा च अनन्तरं जगत्
स्थलेऽन्तरोचे अजरामरे शिवे ॥"
ललितविस्तरे १५ अध्याये ।

अतश्छन्दक ! प्रशनाम्यधुनैव सत्वरमानयाश्वम् । तथानुष्ठिते सिद्धार्थोऽसौ स्फीतनयगुरुजनान् सर्व्वान् राज्यमैश्वर्य्यञ्च विहायाश्वमारुह्य निर्गतः । निजनगरादादश्रयीजनदूरस्थितं मल्लराज्यं प्राप्य तत्रैव वशिष्ठाश्रमसन्निधौ छन्दकमश्वसहितं विसृज्य कौषेयमपहाय पिधाय वल्कलवाससमेकाकी वैशालीं नामनगरीमुपतस्थे । तत्र आराड़कालामनामा जिनपुरुषश्चिशतशिष्यैरवात्सीत्, सिद्धार्थोऽस्य शिष्योऽभूत् । आहैकदा गुरुः, पवित्रचेता ऋजुर्भक्तिमान् पुरुष एवालं ब्रह्मचर्य्यं चरितुम्, लब्धुञ्च सर्व्वमैश्वर्य्यम् । हृदि यस्य विमलो निर्व्वाणप्रदीपः प्रदीप्तस्तमःस्तोमग्रसनपटुर्भवस्य । न तस्य सुखदमैश्वर्य्यविजृम्भितगुरुवचनम् । ततः सप्तशतीं शिष्यसतिन्द्धानस्य रुद्रकनाम्नः साधोः समीपं गत्वा ज्ञानेन सम्भाषणं गयशीर्षं जगाम । तत्रोद्भावितमनेन यद् ब्राह्मणाः श्रमणास्च बोधस्वरूपं लब्धुमविशुद्धं कायमानसं नियोजयन्ति तदग्निमुत्पादयितुमार्द्रकाष्ठद्वयघर्षणमिव वैफल्यं भजते । शुष्ककाष्ठखण्डद्वयघर्षणेन यथा लब्धमनोरथा मानवास्तद्वत् कायमनसोर्विशुद्धयोः सतोः स्वतश्च बोधलाभः प्रभवः । ततःपरमसौ बोधिसत्त्वो गत्वा ग्राममुरुविल्वाख्यं विजनं तत्रैवोषितुं मनो दधे । परमयत्नेनात्रैव कायशुद्धिं चित्तशुद्धिञ्च विधाय आस्फानकाख्यं दुर्हरं ध्यानं दधार ।

अत्रासौ कस्मिंश्चिद्दिवसे बदरीमेकिकां कस्मिंश्चिद्वा तण्डुलमेकं कदाचिच्चैकमात्रं कलायं भक्षयित्वा कस्मिंश्चिदुपोषणेन वा कालं विलङ्घ्य शुष्कच्छविर्म्मषीवर्णो बभूव । ततोऽसौ देहमित्थं निभज्य लब्धुं सम्बोधं न समर्थोभवेयमिति विचिन्त्य पोषणकरमाहारं जग्राह ।

दिवसेऽस्मिन् शुद्धोदनः स्वप्नं ददर्श प्रियः पुत्त्रो मे मणिमुक्तादिविभूषितवारणरूपेण उदुम्बरतरुमारुरोह । त्रैलोक्यलोकाः पूजनायास्यागच्छन्तीव, यशोधरापि गोपापरनाम्नी ददर्श स्वप्नं विविधम् स्वयं शाक्यसिंहश्च पश्च, यथा जगदखिलं शय्या मे, बिम्बफलमिव सुमेरुशिखरमुपधानीभूतं मे, वामदक्षिणकरद्वयं मे प्राच्यपश्चिमसमुद्रोपरि पादावुभौ मे दक्षिणाब्धौ प्रवण्णे, नाभिकमलात् मे समुत्थितैः स्थिरिकाद्रव्यैरापूरितमखिलं नभः । ततस्तोत्थायासौ उरुविल्लोषितायाः सुजातानाम्निकाया नार्य्याः सकाशात् भिक्षां जग्राह ।

इतः सिद्धार्थो ध्यानं दधार, निर्व्वाणे पथि तस्य सततं परिपन्थी सन्नपि दुर्निवारो मारः पराजितो ध्यानवीरेण योगिसिंहेन पलायनं चक्रे । ततस्तस्यैव कन्दर्पस्य तनये यतेते तन्द्रा रतिश्च योगिप्रवरस्य मोहनाय, विफलानि तु जातान्यनयोर्म्मनोरथानि । ततः सर्व्वेभ्यः शत्रुभ्यो विमुक्तः सिद्धार्थो बोधञ्च विमलं लेभे । तदाबाधविरूढ़योगः मनसस्य मुकुरे प्रतिफलितं सकारणमखिलं जगत् । ततश्च चिन्तयामास सः जीवानां जन्म, तेषु च जीवस्य संयोगो वियोगश्चैव दुःखदुःखान्येतानि । न जानीते मानवस्तन् मोहजालेनावृतो दुर्व्विषहं दुःखं सहत इति । ततः कस्मादागतं जरामरणमिति चेतसा कृते प्रश्ने तेनैव निश्चिनोति सः, यज्जन्मन एवागच्छति जरामरणमिति, कुतस्तर्हि आगतं जन्म किमस्य वा कारणम् ? संसारादस्माज्जातिरतएव भव एव कारणमत्र । भवस्तर्हि कुत आयतः किमस्य वा कारणं ? उपादानादागतो भवस्तदुपादानमेवास्य कारणम् । कस्मादुपादानमायातन्तर्हि किमस्य वा कारणं ? तृष्णाया आगतमुपादानमतस्तृष्णैव कारणमस्येति । तर्हि कुत आयाता तृष्णा कारणं वा किमस्याः ? वेदनाया आगता तृष्णा अतो वेदनैव कारणमस्याः । कुत आयाता वेदना, अस्या वा किं कारणम् ? स्पर्शादायाता वेदना, अतः स्पर्श एव कारणं वेदनाया इति । स्पर्शस्तर्हि कुत आयातः किं वा कारणमस्य ?। षड़ायतनादागतः स्पर्शस्ततोऽस्य कारणं स एवेति । कुत आयातं षड़ायतनं कारणं वा किमस्य ? नामरूपाभ्यामागतं षड़ायतनम् अतएवास्य कारणमेव तदिति । कुतस्तर्ह्यायाते नामरूपे कारणं वा किमनयोः ? विज्ञानादागते नामरूपेऽतोऽनयोः कारणं विज्ञानमिति । कुत आयातं विज्ञानन्तर्हि कारणं वा किमस्य ? संस्कारादागतं विज्ञानमतोऽस्य कारणं स एवेति । संस्कारस्तर्हि कुत आयातः कारणं वा किमस्य ? अविद्याया आगतः संस्कारस्ततोऽस्य कारणमविद्यैवेति ।

स्फुटमिदानीमविद्यैव कारणं जगतोऽखिलस्य । ततो विलोमेन प्रकटीभूतं यत् अविद्यायाः संस्कारः संस्काराद् विज्ञानम्, विज्ञानान्नामरूपे ताभ्यां नामरूपाभ्यां षड़ायतनम्, षड़ायतनात् स्पर्शः, स्पर्शाद् वेदना, वेदनायास्तृष्णा तृष्णाया उपादानम् उपादानात् संसारः संसाराज्जातिः जातेर्ज्जरामरणमिति ।

प्रकारेणानेनोत्पन्नो दुःखद्रुमो जीवानाम् । तदिदानीं प्रतिभातं अविद्यैव मूलमस्य पादपस्य निरस्तायामविद्यायां कुतो दुःखप्रसङ्गः क्रमेण तस्मात् जन्मजरामरणं दुःखं चिन्ताक्लेशः पीड़ा च सर्व्वे दूरे पलायन्ते । एवं जीवानामुदेति चित्ताकाशे धर्म्मालोकः । उदिते तस्मिन् मनःसंयोगेन ज्ञानं दर्शनं विद्या स्मृतिर्बुद्धिश्च सर्व्वं प्रत्यक्षीभवति । तत इदानीं सिद्धार्थो बुद्धः सञ्जातः ।

तत्रागतोऽत्र बिम्बिसारनामा राजा बुद्धस्य श्रीपादपद्मसन्दर्शनाय । सोऽस्मै समुपदिदेश "अहिंसा परमो धर्म्मः ।" इत्यतस्त्वमनुतिष्ठ तद्धर्म्मं निर्व्वाणमोक्षञ्चाप्स्यसीति ।

ततोऽसौ बुद्धो नैरञ्जननाम्नीं नदीं चिरिकावनञ्च त्यक्त्वा उरुबिल्वमुपवनं प्रतस्थे । अत्र स जनपदाश्रयदासराजपोषणमङ्गीकृतवान् । ततस्तस्मात् स्थानान्निर्गत्य गयां नाहालं बुन्दहिरं लोहितवस्तुकं मन्थपुरं सारथिपुरञ्च क्रमेण गत्वा त्यक्त्वा च काशिकामुपतस्थे, अत्रास्य कौण्डिन्यः सिद्धः शिष्योऽभूत् बुद्धस्तं नाम्ना ज्ञानकौण्डिन्यं चकार । कालेऽस्मिन् बहुसंख्यका लोका आगत्यागत्य बुद्धस्य शिष्या अभवन् ।

ततः काशीधाम्नः स उरुविल्वास्थितं सेनानीनामकं ग्रामं प्रययौ तत्र नैरञ्जनतीरे नाम्ना उरुविल्वाकाश्यपः शताधिकविंशतिवयाः पञ्चशतशिष्यैरनुगतः प्रतिवसति स्म । लोका जानन्त्यहमर्हन्निति । बुद्धो गत्वास्य समीपं प्रत्यासत्तौ ज्ञानोपदेशं विमलं शिष्यं तं चकार । दृष्ट्वा शक्तिमलौकिकीं बहवो लोका विस्मिता धर्म्मं बौद्धं गृहीतवन्तः ।

तदा बिम्बसारो मगधराजः शुश्राव गयशीर्षे बुद्धदेवः प्राप्त इति । गत्वा समीपं प्रपूज्य च परमया भक्त्यास्य शिष्यत्वं स्वीचकार । ततो मागधो स्वीयां नगरीं गन्तुं निमन्त्रयामास तम् । नगराह्वानं प्रयायं बुद्धः । शारीपुत्रोऽत्र मौद्गलायनोऽस्य शिष्योऽभवत् ।

श्रुतवान् कोशलपतिः प्रसेनजित् बुद्धो देवो राजगृहे जेतवने प्रतिवसत्यधुनेति । गत्वा च तत्र त्वरितं बुद्धसन्निधिमुवाच, पूर्णकाश्यपः परिव्राजकगोशालः वैरापुत्त्रसञ्जयः अजितकेशः